

Пуцко В.Г.
Калузький обласний
художній музей (Росія)

ЦЕРКОВНА ТОПОГРАФІЯ ГЛУХОВА XVII-XVIII ст.

повністю зроблені з дикого каменю глибиною 2 м. Посередині проїжджої частини між пілонами – прошарок цегли та будівельного сміття потужністю 0,7-0,8 м. Цегла, використана для спорудження цих фундаментів, аналогічна зразкам споруд XVIII ст., зокрема Київської брами Глухівської фортеці.

Наприкінці XVIII ст. глухівські міські укріплення втратили своє значення. У 1802 р. був розроблений проект, відповідно до якого вали нівелювалися, рови засипалися. 1808 р. за наказом генерал-губернатора Малоросії князя О.Куракіна проект було успішно виконано [10, 290]. До нашого часу від укріплень Глухівської фортеці дійшла Київська фортечна брама з кордегардіями та два з одинадцяти бастіонів – західний та кутовий північний, перший з яких знаходиться на схилі над вул. Валовою, другий – в кінці пров. Радянського.

Глухівська земля таїть у собі ще багато цікавого. Дана розвідка є лише частиною досліджень містобудівної структури Глухова періоду XVII-XVIII ст.

Посилання

1. Літопис Руський. – К., 1990. – С. 254.
2. Белашов В.І. Глухів – столиця Гетьманщини (До «Глухівського періоду» історії України (1708-1782 рр.). – Глухів, 2005.
3. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648). – К., 2006.
4. Деркач А.Л. Глухів – гетьманська столиця. – К., 2000. – С. 18.
5. Ткаченко В.К. Глухів: історико-краєзнавчий нарис. – Харків, 1968.
6. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України. – К., 2005.
7. Коваленко Ю.О. Охоронні археологічні дослідження літописного міста Глухова та Глухівського району за 2001 рік // Науковий звіт. – Глухів, 2002. – С. 8-9.
8. Коваленко Ю.О. Останній свідок батуринської трагедії // Основа. – Торонто, 2007. – С. 44.
9. ДАСО, ф. 684, оп.1, спр. 1.
10. Вечерський В.В. Спадщина містобудування України. – К., 2003.
11. Белашов В.І. Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України. – Глухів, 1996. – С. 66-67.

Глухів належить до числа тих давньоруських міст, які мали дуже складну історичну долю, археологічне дослідження котрих розпочато лише нещодавно [1]. Значно раніше археологи працювали головним чином в околиці, на території Глухівського повіту, здійснюючи розкопки курганів. Проте, щодо літописного Глухова вже відомо досить цікавого, в тому разі стосовно його історичної топографії [2]. Знайдені матеріали підтверджують й уточнюють перекази, що передавалися від покоління до покоління, часом сприймаючись в якості фольклорних мотивів. Виявляється, що народна пам'ять, оминаючи подробиці, таки утримувала знання про далеке минуле, до того ж з рисами героїзації.

Кілька дат в історії Глухова залишаються найбільш прикметними. По-перше, це найдавніша літописна згадка про місто під 1152 р., і, по-друге, повідомлення під 1352 р.: «...бысть мор силен зело, в Глухов же тогда ни один человек не остана, все изомроша» (ПСРЛ, Т. X, С. 224). Після того Глухів на мапах вже відсутній, а Сіверщина, що тоді переживала політичну кризу, невдовзі опинилася під владою Литви на тривалий період. Місто після чуми мало припинити своє існування більш ніж на 250 років з цілком об'єктивних причин, а нещодавні щасливо виявлені знахідки археологічного культурного шару з керамікою XIV-XV ст. якщо і документують продовження життя на старому городищі [3], то не спростовують тезу про зникнення Глухова. Інакше не було б жодної потреби знову його осаджувати на давньому місці в першій половині XVII ст. [4].

Вже О.М.Лазаревський звернув увагу на грамоту польського короля Владислава IV, надану в 1646 р. удові О.Пісочинського на містечко Новий Острог або Глухів [5]. Нещодавно було докладно висвітлена роль Новгород-Сіверського старости Олександра Пісочинського у відродженні Глухова, який він купив у грудні 1636 р. у Якуба Крентовського [6]. Нове життя мусило утверджуватися на городищі. О.Пісочинський надав Глухову статут слободи і на початку 1640-х рр. всіляко сприяв його заселенню та перетворенню на осередок виробництва поташу і смальцюги у навколишніх лісах [7]. Таким зустрів Глухів початок Хмельниччини, а невдовзі місто вже опинилося в складі Московської держави.

У 1654 р. московська влада здійснила ревізію українських фортець, завдяки чому з'явився перший опис Глухова з числа відомих нині [8]. Він фіксує багатопільну структуру міста, названого «земляним

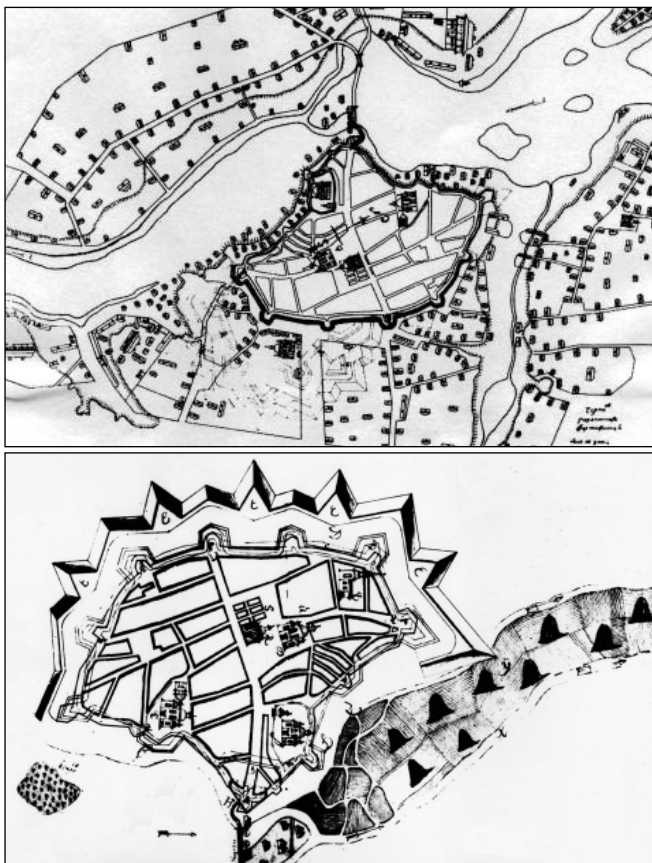

Рис. 1. План Глухова (вгорі) та центральної частини міста 1724 р. кондуктора Валлена

городом» й характеризуваного стосовно придатності для оборони [9]. В цьому описі зазначено єдину дерев'яну Михайлівську церкву, на місці якої пізніше було зведено кам'яну: локалізувати її допомагають віднайдені В.В.Вечерським у 1986 р. плани Глухова 1724 р. (Рис. 1) навіть з малюнком фасаду споруди. Щойно висловлена думка, що Михайлівська церква XVII ст. була збудована на місці давньоруського храму [10]. Будування кам'яної церкви «горливим радением Михайла Миклашевского, полковника стародубского» за участю представників «значкового товариства» засвідчено контрактом 1692 р. з майстром Матвієм Єфимовим [11]. Мали її спорудити тридільною, на зразок побудованої ним у Стародубі церкви св.Миколая, проте з деякими відмінностями. Закладку здійснено 9 вересня 1693 р. Текст закладної дошки, посилаючись на благословення митрополита Варлаама Ясинського та архієпископів Лазаря Барановича й Феодосія Углицького, подає уточнення: церква на честь архангелів Михайла й Гавріїла [12]. Себто її радше слід вважати Архангельською. Обрис плану споруди видно на планах Глухова 1746 і 1776 рр. (Рис. 2-3). Після пожежі 1784 р. Катерина II наказала церкву розібрати, і церковище з часом поступово зникло, що призвело до забуття місцезнаходження найдавнішої відомої споруди Глухова. До сказаного слід додати, що в дерев'яній церкві архангела Михайла в 1654 р.

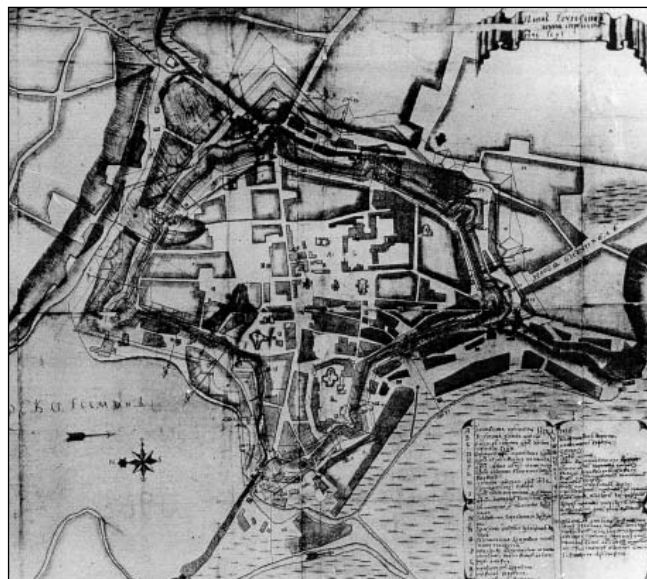

Рис. 2. План центральної частини Глухова 1746 р.

відправляв богослужби під Григорій.

Однієї церкви навіть для тогочасного Глухова було замало, тому у 1657 р. «начата постройкой от жителей глуховских, атаманов и войтов и всего посполитства глуховского» інша – Троїцька, теж таки дерев'яна [13]. Місце для неї було обрано якраз там, де пізніше знаходився Троїцький собор, котрий з 1720-х рр. заходилися перебудовувати на кам'яний (Рис.1). Як відомо, у 1665 р. «в Глухове замок згорел старий» [14]. Наявні джерела не повідомляють про те, чи не пошкодила ця пожежа неподалік розташовану щойно збудовану Троїцьку церкву. Доречно також зазначити, що в 1665 р. вже існувала дерев'яна церква Різдва Богородиці на Веригині, до якої офірували Євангеліє львівського друку 1636 р. [15]. Кам'яну ж церкву побудовано в 1791-1798 рр., і вона існувала до кінця 1930-х рр. Веригинська дерев'яна церква під літерою «в» означена на плані Глухова 1778 р. (Рис. 4).

Мова про спорудження Успенської церкви вже мала місце невдовзі після 1664 р., коли Глухів витримав облогу польського війська на чолі з королем Яном Казимиром III. Глухівський протопіп звернувся до російського царя за дозволом спорудити церкву на тому місці, де під час згаданої облоги ратні царські люди були засипані землею. Схоже, що дерев'яну церкву Успіння Богородиці споруджено до 1672 р., коли їй, як до розташованої «в замку», надано Євангеліє [16]. У 1686 р. гетьман Іван Самойлович почав будувати в Глухові кам'яну Успенську церкву, «нача здати муром церковь сию за отпущение грехов своих, вельможной пани Марии малжонки, и потомков своих Григория, Иакова и Анастасии в гради Глухови и за преставших рабов божих Симеона, полковника Стародубского и Параскеви, боярыни Шереметевой, гетманской дшери» [17]. Довершення будівництва відбулося вже за сприяння

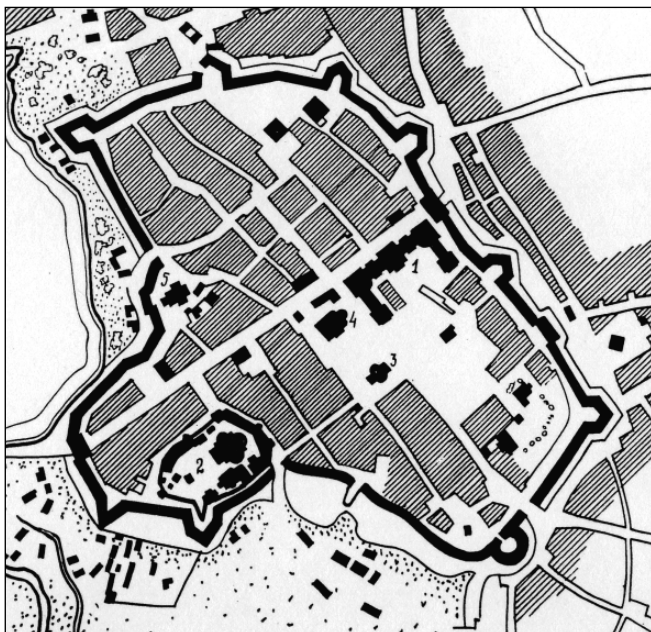

Рис. 3. План центральної частини Глухова 1776 р.

Рис. 4. План Глухова 1778 р.

гетьмана Івана Мазепи. Церква знаходилася на місці двору О.Пісочинського. З огляду на позначення на планах Глухова 1746 і 1776 рр., вона ймовірно належала до типу простого тетраконху (Рис. 2, 3); але на плані 1724 р. її зображено з кількома банями (Рис. 1), і, отже, в такому разі є підстави вважати подібною, скажімо, до Миколаївського собору Крупицько-Батуринського монастиря [18].

Ще у 1671 р. гетьман Дем'ян Многогрішний видав універсал щодо побудови в Глухові жіночого монастиря на прохання черниці Афанасії Єфимовни на честь Преображення Господнього [19]. Первісно він знаходився на Чернеччині (біля сучасної суконної

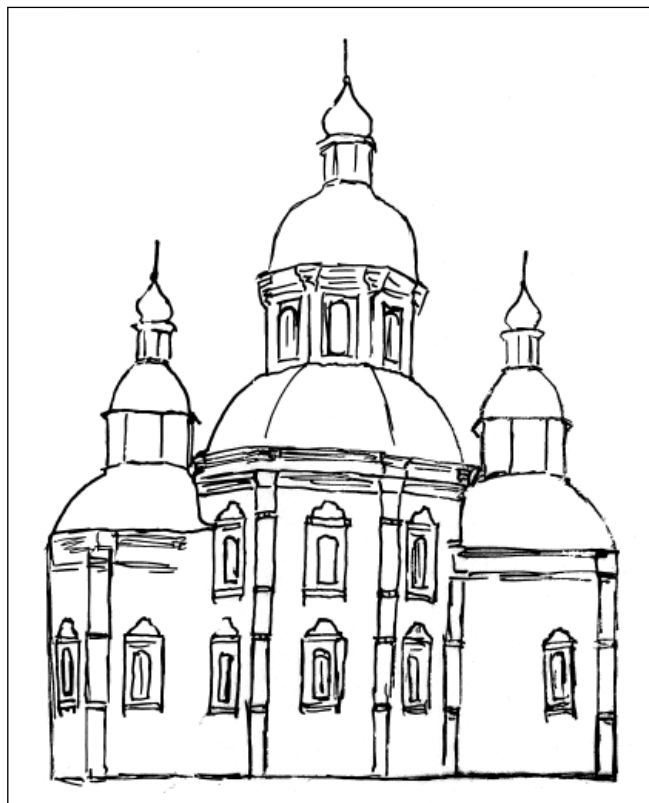

Рис. 5. Миколаївська церква (1693-1695 рр.) Північний фасад. Реконструкція автора

фабрики), і очевидно був дерев'яним. У 1688 р. його приписали до Вознесенського Печерського монастиря у Києві, коли ігуменею останнього стала Марія Магдалина, мати гетьмана І.Мазепи (1688-1707 рр.) [20]. На її клопотання в 1692 р. московський патріарх Адриян дозволив перенести монастир в Глухові до Успенської церкви як до збудованої сином ігуменії, і з того часу його стали іменувати Успенським-Преображенським. Після цього на південь від існуючої спорудили невеличку трапезну церкву Різдва Христова [21]; на плані ж Глухова 1778 р. її означено як Вознесіння Господнього (Рис. 4). Після пожежі міста 1784 р. виникла думка перетворити монастирську Успенську церкву на парафіяльну, але Катерина II наказала її розібрати. На місці цієї споруди пізніше існувала капличка з хрестом [22].

Невідомо, коли саме виникла глухівська Миколаївська парафія, бо в універсалі гетьмана Івана Самойловича від 1683 р. є згадка про священника церкви св.Миколая в Глухові Максима Софоновича. Наступного 1684 р. гетьманом було подаровано до цього храму Євангеліє [23]. Церква була дерев'яною, поки в 1693-1695 рр. не було збудовано існуючу кам'яну [24]. Відомий текст контракту з майстром Матвієм Єфимовим, підписаний і згаданим Максимом Софоновичем [25]. За час свого існування церква дещо змінила зовнішній вигляд, бо первісно була трибанною (Рис. 5) і такою ще значиться в описі 1854 р.: «каменная однопрестольная холодная о

Рис. 6. Глухів в середині XVIII ст. Рисунок-реконструкція Г.Логвина

трех главах» [26]. Миколаївську церкву певний час вважали соборною [27]. Споруду було пошкоджено в XVIII ст. трьома пожежами, особливо в 1748 р. [28].

Зазначеними спорудами, здається, й обмежується глухівське церковне будівництво другої половини XVII ст. До того ж згадану кам'яну трапезну церкву Успенського-Преображенського жіночого монастиря, як вважають, збудовано вже на початку XVIII ст. [29]. Цікаво також врахувати, що відомого московського митця Карпа Золотарьова в 1681 р. було послано до Глухова (так само до Києва, Переяслава, Ніжина та Батурина) «для описания церковных чертежей» [30]. Йдеться про час, коли в місті ще не існувало жодного кам'яного храму. Однак не виключено, що вже тоді таки виник намір дещо побудувати. Як у фаховій, так і в популярній літературі часто згадують про те, що в 1702 р. Глухів відвідав російський мандрівник священик Іоанн Лук'янів (він же – старець Леонтій) й залишив про місто вельми схвальний відгук: «...в малороссийских городах другова вряд ли такова города сыскать: лучше Киева строением». [31]. О.М.Лазаревського особливо вразило твердження, що «церквей каменных много, девичий монастырь предивен зело; соборная церковь хорошая», і дослідник міг пригадати лише Успенську та Михайлівську церкви, бо на той час дата спорудження Миколаївської залишалася невідомою. Далі він пише: «Если предположить, что и известные лишь по имени церкви св.муч. Варвары и прор.Илии уже существовали в XVII в. и были притом каменные, то последних будет только четыре, а это едва ли много» [32]. Остаточо «поставити крапку» в цьому питанні дозволяє лист

київського митрополита Тимофія Щербацького на ім'я членів Військової генеральної канцелярії, написаний в травні 1748 р. в Кролевіці, на захист протопопа Олексія Голяховського, очевидно звинуваченого в розтраті церковних коштів. За твердженням митрополита, на ці гроші збудовано в місті дерев'яні церкви Троїці, Ілії та Варвари [33]. На планах Глухова 1724 р. є лише Троїцька, більш раннього часу (Рис. 1), а на плані 1746 р. «церковь соборная великомученицы Варвары» й «старая соборная церковь святых влмч. Варвары» (Рис. 2). Можна помітити певну недоречність, бо одна з них мала бути Троїцькою; не виключено, що церкву пророка Ілії споруджено між 1746-1748 рр. Принаймні згадані церкви радше за все з'явилися наприкінці другої чверті XVIII ст.

Існує твердження, ніби відомий «каменного дела мастер» Дмитро Аксамитов, посланий на Україну, будував у Глухові [34]. Це не відповідає дійсності, бо він в 1700 р. поїхав до Батурина будувати на прохання гетьмана Івана Мазепи церкву, а пізніше працював у Києві, де й помер до 1720 р. [35]. У Глухові ж саме в 1720 р. гетьман Іван Скоропадський робить спробу відновити кам'яне церковне будівництво й закладає Троїцький собор, довга та багатостраждальна історія якого вже досить докладно викладена [36]. Місцезнаходження цієї споруди відоме – поруч з Миколаївською церквою, на що вказують всі відомі плани, складені у XVIII ст. (Рис. 1-4).

Дерев'яні церкви Глухова часом існували майже не позначеними в писемних джерелах. Наприклад, досі невідомо, коли саме збудовано Воскресенську церкву поза східним міським

кінцем, власне в передмісті. Побуває твердження, ніби на її місці в 1717 р. заходами гетьманші Анастасії Скоропадської почато спорудження вже кам'яної церкви св. Анастасії [37]. Остання, після неодноразових перебудов, проіснувала до кінця XIX ст., коли на згадку про неї збудовано муровану каплицю у псевдобароковому стилі, в цілому досить імпозантну [38], бо вже поруч височила нова церква на честь св. Трьох Анастасій, зведена в 1884-1893 рр. на кошти братів Терещенків [39]. На плані Глухова 1724 р., центральної його частини, щойно збудовану церкву св. Анастасії зображено у вигляді невеличкої споруди з високою вежею дзвіниці за тодішньою петербурзькою модою (Рис. 1). На іншому плані Глухова, також 1724 р., цієї церкви немає, а показано поза міською стіною Воскресенську, типологічно подібну до Миколаївської. На плані 1746 р. позначена як церква св. Анастасії, так і «церковъ Загороде Воскресения Христова», розташування якої чи не далі існуючої мурованої Спасо-Преображенської (Рис. 2). Тож вона не зникла в 1716 р. і продовжувала стояти до пожежі 1748 р. Спроба реконструкції Глухова за станом на середину XVIII ст. [40] (Рис. 6) певною мірою не враховує реалій. Якщо керуватися планом 1746 р., то Воскресенська церква не встигла опинитися в міських стінах, а не виведений із стану тривалого будівництва мурований Троїцький собор звичайно не набув тих форм, котрі стали йому властивими на кінець XVIII ст. В разі, коли нами помилково прийнята за Воскресенську церква св. Анастасії, то тут немає нічого спільного стосовно таки документального зображення на плані 1724 р. Будь-яка умовність теж має свої прикмети стосовно реалій.

Не виключено, що дерев'яні церкви й раніше будували в межах глухівського підгороддя. Принаймні в другій половині XVII ст. існували вони на Веригині, на Чернеччині (монастирська). У 1744 р. на прохання російського кінного полку було одержано дозвіл на будівництво на Усівці дерев'яної церкви Покрови неподалік від мосту. Пізніше її замінила, вже як парафіяльна, мурована, добудована близько 1900 р., потім перетворена на кузню й нарешті розібрана в 1930-х рр. У першій половині XVIII ст. мало свій храм на Родіонівці, про що є згадка, зокрема, під 1731 р., і діяв він до 1786 р.

Здавалося б, церковне будівництво в Глухові мало помітно поживатися після того, як гетьманом став Кирило Розумовський, котрий в 1752 р., невдовзі після пожежі 1748 р., створив «Строительную экспедицию о строительстве городов Глухова и Батурина», очолену архітектором Андрієм Квасовим. Щоправда, за проектом останнього ще в попередньому 1751 р. було збудовано дерев'яний замський гетьманський палац, а до продовження будівництва Троїцького собору дійшли тільки

в 1765 р. В тому ж 1765 р. в Глухові збудовано муровану Спасо-Преображенську церкву, увінчану ярусним верхом на широкій восьмигранній бані, в типі тетраконха, начебто на замовлення ремісників-міщан [41]. Ця споруда належить до великої групи подібних, поширених в церковній архітектурі переважно у Північному Лівобережжі від середини XVIII ст. [42]. Насправді фундатором глухівської Спасо-Преображенської церкви був отаман Генеральної артилерії Г. Кологривів, а проектував її А. Квасов, тому можна зрозуміти подібність до Трьохсвятительської церкви в с. Лемеші біля Козельця, спорудженої коштом родини Розумовських в 1760-1761 рр. За висновком В. В. Вечерського, «тетраконхові храми можна вважати явищем архітектурної моди, яка прийшовши в українські землі з північного сходу як відголосок раніших українських впливів, виявилася співзвучною національній культурі в широкому сенсі» [43]. У 1858 р. був зроблений проект прибудови до Спасо-Преображенської церкви [44]. Його реалізація однак відбулася з помітними відмінами; було введено чотири стовпи. У 1766 р. побудовано в Глухові невеличку муровану Вознесенську церкву на цвинтарі, радикально реконструйовану в 1867-1868 рр. [45]. Вона позначена на плані Глухова 1776 р., де сам цвинтар мав ще незначні розміри (Рис. 3), а також на плані Глухова 1778 р., де позначена: «церковъ Вознесения Господня, при ней и кладбище» (Рис. 4). На Білополівці ж тут позначена «церковъ Сошествия Святого Духа» (Рис. 4), очевидно дерев'яна, замість якої до 1798 р. було зведено муровану Трьохсвятительську: якщо її освячено в 1767 р., то наведену вказівку експлікації слід вважати хибною. Це могло статися лише в разі, коли план виготовили в російській столиці на основі застарілих відомостей. Покровську церкву на Усівці замінили на муровану в 1776-1783 рр. Отже тенденція до будівництва в Глухові мурованих храмів чітко позначається з 1765 р.

Окремо треба сказати про церковні споруди, розташовані в другій половині XVIII ст. на Веригині. Про час перебудови дерев'яної церкви Різдва Богородиці на муровану існують суперечливі відомості: за однією версією це сталося в 1769-1786 рр., а за другою – в 1791-1798 рр. З огляду на архітектурний стиль споруди, знаний за світлинами [46], радше можливо пристати до більш пізньої дати. Садибну церкву Захарії і Єлизавети, дерев'яну, збудовано разом з гетьманським палацом в 1751 р. Як відомо, в 1764 р. ліквідоване гетьманське урядування. В грудні того ж 1764 р. глухівський капелан Корнилій Юзефович писав до Генеральної Скарбової канцелярії, що після пожежі 16 травня того ж року в означеній церкві все начиння забрано і тому відправи припинено. Відповідно до цього було наказано надати кошти

для купівлі потрібного у місцевих купців й призначити на утримання означеної церкви село Нову Греблю [47]. Третя церква, теж дерев'яна, на честь Всіх святих знаходилася на Веригинському цвинтарі. Побудовано її у другій половині 1760-х рр., а в 1780 р. вже замінено новою спорудою [48]. У XIX ст., за переказами літніх людей, на її місці стояла каплиця, а в середині 1950-х рр. воно було позначено звичайним дерев'яним хрестом. Усі веригинські церкви позначені на плані Глухова 1778 р. (Рис. 4). За станом на 1782 р. у Глухові діяло 8 парафіяльних церков [49].

Такою за різними історичними джерелами можна уявити церковну топографію Глухова XVII-XVIII ст. Суттєвим є позначення церковних споруд на планах Глухова XVIII ст., з яких найбільш інформативними виявляються плани 1724, 1746 і 1778 рр. Вони, треба зазначити, не завжди збігаються з уявленнями мешканців, і це спонукає бути обережним щодо фольклорного сприйняття минулого. Не все гаразд залишається з датуванням споруд, і часом доводиться враховувати різні існуючі версії. Деякі з цих питань у майбутньому стане можливим вирішити за допомогою архівних джерел, опрацювання яких залишається досі слабким, бо потребує чимало часу й коштів. Ця розвідка ніяк не може претендувати на вичерпне висвітлення теми, якою б простою не сприймалася на перший погляд. Вона лише містить те, що вдалося розшукати й залучити до наукового обігу. Проте вдалося далеко не все.

Посилання

1. Коваленко Ю. У пошуках давньоруського Глухова // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи. Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007. – С. 339-355.
2. Коваленко Ю.О. Історична топографія літописного Глухова у світлі археологічних досліджень // Сівєрщина в історії України. Збірник наукових праць. Матеріали сьомої науково-практичної конференції 23-24 жовтня 2008 р. – Глухів, 2008, С. 19-28.
3. Там само. – С. 26.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VI. – Київ-Львів, 1907. – С. 287.
5. Лазаревський А.М. Описание старой Малороссии. Т. П. – К., 1893. – С. 272.
6. Кулаковський П. Волинська шляхта на Чернігово-Сівєрщині (1618-1648 рр.) // Національний університет «Острозька академія». Наукові записки. Історичні науки. Вип. 4. – Острог, 2004. – С. 213-216; Його ж. Чернігово-Сівєрщина у складі Речі Посполитої (1618-1648). – К., 2006. – С. 303-304.
7. Там само. – С. 304.
8. Акты исторические, собранные и изданные Археологическою комиссиею. Т. XII. – СПб., 1841. – С. 829.
9. Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. – М., 1967. – С. 53-59; Вечерський В.В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона. – К., 2001. – С. 99-100, 227.
10. Коваленко Ю.О. Історична топографія літописного Глухова у світлі археологічних досліджень. – С. 24.

11. Контракт на постройку церкви конца XVII в. // Киевская старина. 1884. – Март. – С. 523. Коментарі до нього див.: Каманин И. Договоры о сооружении церквей в Малороссии в XVII веке. – К., 1904. – С. 12; Ернст Ф. Наше минуле. – К., 1918. – С. 107; Таранушенко С.А. Пам'ятники архітектури Слобожанщини XVII-XVIII віків // Пам'ятники історії архітектури та будівельної техніки України. – К., 1959. – С. 79; Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. – С. 137.

12. Архиепископ Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. VII. – Чернигов, 1873. – С. 278.

13. Киевская старина. 1892. – Октябрь. – С. 52.

14. Южнорусские летописи, открытие и изданные Н.Белозерским. Т. I. – К., 1856. – С. 38.

15. Архиепископ Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание... Кн. VII. – С. 284.

16. Там само. – С. 278.

17. Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 34.

18. Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. – С.75, 145 (іл.); Історія українського мистецтва. Т. III. – К., 1968. – Іл. 22.

19. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Т. II. – С. 436.

20. Закревский Н. Описание Киева. Т. II. – М., 1968. – С. 871-872; Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи. Т. III. – СПб., 1897. – С. 202-203. № 2193 відомості з помилками); Коваленко Ю.О. Містобудівна структура м.Глухова у XVII-XVIII ст. / за матеріалами археологічних розвідок. // Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII століття»: матеріали науково-практичної конференції. – Ніжин, 2006. – С. 100-101.

21. Після пожежі 1748 р. ігуменія Єлизавета 10 серпня 1754 р звернулася до гетьмана К.Г.Розумовського з проханням про допомогу, зазначаючи, що «ныне в трапезе каменный храм Рождества Христова в пусе находится». – ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, д. 1244, арк. 3.

22. Василенко М.П. Глухів другої половини XIX століття // Правознавча спадщина Глухівщини. – К., 2008. – С. 215.

23. Архиепископ Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание... Кн. VII. – С. 280.

24. Пуцко В.Г. Николаевская церковь в Глухове (1693-1695) // Филевские чтения. Вып. X. – М., 2003. – С. 249-262.

25. Плохинский М. Архивы Черниговской губернии // Древности. Труды Археологической Комиссии имп. Московского Археологического общества. Т. I. Вып. 3. – М., 2003. – С. 249-262.

26. Пуцко В.Г. З інвентаря глухівської церкви середини XIX століття // Збереження історико-культурних надбань Сівєрщини. Матеріали четвертої науково-практичної конференції (21-22 квітня 2005 р.). – Глухів, 2005. – С. 108.

27. Ханенко Н.Д. Диариш или журнал, то есть повседневная записка. – М., 1858. – С. 71.

28. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, д. 9344, арк. 26.

29. Вечерський В.В. Архітектурний устрій монастирів доби Гетьманщини на прикладі історичної Глухівщини // Збереження історико-культурних надбань Сівєрщини. – С. 61.

30. Успенський. А.И. Царские иконописцы и живописцы XVII века. Словарь. – М., 1910. – С. 239.

31. Путешествие во Святую землю священника Иоанна Лукьянова // Русский архив. – 1863. – № 1-2. – С.33-35.

32. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии. Т. П. – С. 430-431.

33. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, д. 8819, арк. 39.

34. Игнаткин И.А. Исторические связи украинских и русских зодчих XVII-XIX вв. // Зодчество Украины. – К., 1954. – С. 166.

35. Словарь архитекторов и мастеров строительного дела Москвы XV – середины XVIII века. – М., 2008. – С. 74.

36. Пуцко В. Маловідома споруда А.Квасова в Україні // Архітектурна спадщина України. Вип. 3. Ч. I. – К., 1996. – С. 121-130; Його ж. Троицький собор в Глухове // Сіверщина в історії України. – С. 79-87.
37. Ткаченко В. Православна Глухівщина. Історико-культурна спадщина Глухівського краю (вид. друге, перероб. і доп.). – Глухів, 2006. – С. 31.
38. Пуцко В.Г. Глухівські зруйнування // Сумська старовина. – Суми, 1998. – № III-IV. – С. 52-54.
39. Храм Святих Трех Анастасій в Глухове. – К., 2008.
40. Оpubл.: Цапенко М. Архітектура Левобережної України XVII-XVIII століть. – С. 12.
41. Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. – К., 1968. – С. 126; Його ж. Чернигов. Новгород-Северський. Глухов. Путивль. Изд. 2-е, доп. – М., 1980. – С. 226, 229. – Ил. 126.
42. Вечерський В. Тетраконхи України в контексті світової архітектури // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. – К., 1995. – С. 89-98.
43. Там само. – С. 97.
44. РДІА, ф. 218, оп. 4, д. 22587, арк. 3.
45. Ткаченко В. Православна Глухівщина. – С. 55-56.
46. Глухів. Погляд крізь століття. – Суми, 2008. – С. 24, 25, 30.
47. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, д. 16692, арк. 2.
48. Ткаченко В. Православна Глухівщина. – С. 57.
49. Коваленко О.Б., Гринь О.В. Невідомий опис Глухова 1782 р. // Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України. Збірник наукових праць. Матеріали п'ятої науково-практичної конференції (18-19 травня 2006 р.). Глухів, 2006. – С. 112.

Вечерський В.В.
Науково-дослідний інститут
пам'яткоохоронних досліджень,
м.Київ

ЧИ БУЛО В ГЛУХОВІ «УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО»?

У дослідженнях з історії архітектури найвагомішою і найскладнішою проблемою є стильові визначення. Загалом всесвітню історію архітектури можна уявити як історію розвитку й зміни так званих великих архітектурних стилів: романського, готики, ренесансу, бароко, класицизму, історизму, модерну, функціоналізму, постмодернізму. Стиль в архітектурі – це історично сформована спільність засобів і прийомів формоутворення та, відповідно, спільність суттєвих рис архітектурної форми. Ця спільність обумовлена соціальним характером архітектурної творчості. Стиль виробляється протягом тривалого часу спадкового розвитку архітектурних форм у ході закріплення, уточнення, удосконалення апробованих практикою образних рис архітектури. Поняття стилю має ретроспективну спрямованість: стиль виявляється як такий лише після того, як він

схвалився і набув конкретних стійких рис. Справжнє стилеутворення є процесом історичним: його не можна штучно прискорити чи загальмувати. Відтак можна говорити про стиль епохи (стиль ренесансу), стиль країни (візантійський стиль), стиль майстра (стиль Б.Ф.Растреллі). Як визначив видатний український та російський мистецтвознавець І.Грабар, «кожен великий світовий стиль є обов'язково стилем міжнародним. Від незначних, випадкових місцевих стилів різних народів він тим і відрізняється, що втягує в коло свого впливу все сучасне йому людство (романський стиль, готика, ренесанс, бароко)» [1, 49].

У дослідженнях з історії архітектури України вже понад півтора століття панує безлад щодо стилістичних дефініцій. Найяскравіше це проявляється у ставленні до архітектури доби Гетьманщини другої половини XVII – 70-х рр. XVIII ст. Ще у середині XIX ст. її стилістично визначали то як «готичну», то як «грецьку», то як «візантійську» [2, 25]. З позицій сучасної історико-архітектурної науки такі стилістичні дефініції хибні, що й не дивно для 1850-х рр., коли вітчизняне мистецтвознавство разом з архітектурознавством тільки починали формуватися. Проте від кінця XIX ст. і дотепер дискусійним лишається питання про суть, походження, оригінальність, стильову належність і точне термінологічне визначення того «національного архітектурного стилю», який характерний для України доби Гетьманщини. Одні дослідники (М.Макаренко, В.Модзалевський, П.Савицький) [3, 8-9; 4, 134] вважали його українським відродженням, інші (І.Грабар, Г.Павлуцький) [5, 383-407] – українським бароко, треті (М.Шумицький, М.Цапенко) – просто «національним» або українським національним стилем [6, 9; 7]. Найґрунтовніше ці питання дослідили М.Цапенко в монографії «Архітектура Левобережної України XVII-XVIII століть» (розділ про «декоративні особливості», а фактично – про пластику фасадів і інтер'єрів) [7] та Д.Яблонський у монографії «Портали в українській архітектурі» [8], а також автор цієї статті [9].

На наш погляд, сучасний історик архітектури не може обмежитися тим, щоб назвати, вслід за М.Цапенком, стиль архітектури доби Гетьманщини просто «українським національним стилем». Загальноприйняті в архітектурознавстві стильові дефініції для того й існують, щоб поставити кожне національне чи регіональне явище у відповідний світовий контекст. Стосовно архітектури доби Гетьманщини це означає необхідність показати не тільки її національну оригінальність, а й зв'язок з загальноєвропейським архітектурним процесом. У цьому сенсі стилістичне визначення «українське бароко» (заборонене за комуністичних часів аж до 1960-х рр.) є нібито вдалим, оскільки поєднає